

UNA FLOR MÍTICA

DARRERE DE LES PETJADES DE LES SABATETES DE VENUS

Raphaële Garreta

Rara i graciosa, la sabateta (o soc) de dama (o de Venus) és una campiona jugant a l'amagatall. Des del segle XVIII apareix en les publicacions botàniques per esvaïr-se després en llargs silencis que neguen la seua existència als Pirineus. Qui vulga seguir el seu rastre haurà d'obrir-se camí entre la realitat i els rumors. Objecte de desig, ha despertat la curiositat dels botànics més avesats i ha alimentat la imaginació dels aficionats informats. Orquídia silvestre, la sabateta es considera una flor mítica que «cal veure abans de morir». Aquest és l'objectiu de les 1.500 persones que visiten cada any Aragó per tal de veure unes orquídiades que centren reptes individuals i col·lectius que sobrepassen de llarg els límits de la botànica.

La sabateta de Venus (*Cypripedium calceolus*) és una orquídia present en tot l'hemisferi nord. A França i al nord d'Espanya, on és bastant rara, troba el límit occidental de la seua distribució a Europa. És protegida a nivell nacional i es considera en perill d'extinció en la major part d'Europa.

El Conservatori Botànic Nacional dels Pirineus i del Migdia-Pirineus registra cada any una desena de telefonades sobre la qüestió. Invariablement, la pregunta és on creix als Pirineus francesos per anar a veure-la. El personal del Conservatori ha de fer mans i mànigues per complir amb aquestes peticions sovint apassionades, emocionades i, a vegades, obstinades. En efecte, rara i graciosa, la sabateta de Venus és, als Pirineus, una campiona de l'amagatall. Des del segle XVIII, qui vol seguir-li el rastre ha d'obrir-se pas entre la realitat del terreny i els rumors. I la sabateta en fa córrer més d'un! Objecte de desig, aquesta orquídia silvestre es considera una flor meravellosa «que cal veure abans de morir».

L'etnobotànica, la disciplina que s'interroga sobre les relacions entre persones i plantes, troba en aquesta flor un objecte d'estudi original. Al marge de la saviesa popular, es tracta d'estudiar l'imaginari contemporani que envolta aquesta planta i les maneres de percebre-la a través dels diversos reptes que planteja.

■ UN TERRITORI ALEATORI

«Des de la dècada de 1950 –explica un botànic del Conservatori–, ningú no ha vist la sabateta en la cara nord de la serralada, excepte als Pirineus orientals. Per a la nostra investigació ens hem centrat en les zones on hi ha informacions potencials o històriques sobre aquesta orquídia. És ací on tenim l'embolic: els qui han vist la sabateta de Venus, els qui diuen conèixer una persona que ha vist l'orquídia i així successivament. En dues ocasions s'han organitzat recerques col·lectives a la Pibeste, als Alts Pirineus, on un fotògraf de Lorda va dir haver-ne vist, fotografiat i exposat en una farmàcia de la seua ciutat.» Cal tenir en compte que els cercadors en qüestió són una colla d'una dotzena de persones del Conservatori i del Parc Nacional dels Pirineus, entitats que estan particularment motivades per trobar aquesta planta rara,

protegida i gairebé «històrica» al seu territori.

«De fet, tot va ser un gran malentès –continua explicant el botànic–; mai no s'havien trobat aquestes orquídiades. I llavors un dia, als peus de la Pibeste, vaig conèixer un home que feia fotos d'orquídiades i vaig anar a parlar amb ell. La conversació va derivar cap a les sabatetes i em vaig assabentar que va ser ell qui havia fet la foto de la sabateta de Venus! Però, en realitat, mai no

«L'ORQUÍDIA MÉS GRAN DE LA NOSTRA FLORA ES TROBA SENS DUBTE ALS PIRINEUS. LES DADES ACTUALS HAN REVIFAT LA INVESTIGACIÓ, I A TOT EL MÓN LI AGRADARIA TROBAR-LA AL SEU TERRITORI»

A l'esquerra, Frederic Amat. «Sèrie Botànica», 2011. Tinta xinesa sobre paper, 21 x 28 cm.

© Raphaelle Garreta/CBNP/PIP

va arribar a veure'n cap en la Pibeste. Ell simplement va fer el que feia tothom, se'n va anar a fotografiar-ne a un altre lloc, i, parlant amb un guarda, aquest li va dir que pensava que a la Pibeste també creixien aquestes orquídiades. La història va continuar avant: ell va veure la sabateta de Venus a la Pibeste. Però era un error garrafal!» La llista d'anècdotes com aquesta és llarga i porta l'investigador a perdre's en una gran quantitat de dades indemostrables o no verificades.

■ UNA SABATA QUE DEIXA PETJADES...
EN ELS LLIBRES

Per veure-hi amb més claredat, per tant, haurem de reprendre les dades en les fonts. Perquè si la sabateta de Venus és «la gran absent» sobre el terreny, les guies de

Els colors daurats i porpres de les sabatetes de Venus (*Cypripedium calceolus* L.) fan d'aquesta orquídia silvestre una planta especialment atractiva per als amants de la natura.

**«AL MARGE DE LA SAVIESA POPULAR,
ES TRACTA D'ESTUDIAR L'IMAGINARI
CONTEMPORANI QUE ENVOLTA AQUESTA
PLANTA I LES FORMES DE PERCEBRE-LA
A TRAVÉS DELS DIVERSOS REPTES
QUE PLANTEJA»**

© Raphaële Garrera/CBNPMP

A Sallent de Gállego, durant el període de floració, la sabateta de Venus està sota la protecció d'un vigilant. Que hi haja guardes dedicats a vigilar una flor suscita molta curiositat, i les identificacions esdevenen també un objectiu fotogràfic per als visitants.

© Raphaële Garrera/CBNPMP

Admiradors –quasi adoradors– de les sabatetes de Venus. Les sabatetes de Venus s'han convertit en un autèntic reclam turístic de la zona.

flora i els articles botànics li segueixen el rastre des de fa prou de temps. Ací analitzarem les dades arreplegades en la cara nord dels Pirineus.

El 1783, Pourret la cita al Venteillolle Laurenti (Ariège). El 1789, Saint-Amans cita una localització en la Piquette d'Endretlis (Alts Pirineus). Després, el 1792 és Ramond de Carbonnières qui, basant-se en aquestes informacions, la busca sense trobar-la. Posteriorment Lapeyrouse, Grenier i Godron, Dulac, etc., reproduïen en les seues obres unes referències que ningú no ha pogut encara verificar.

El 1879, quasi cent anys després de la primera menció de les sabatetes de Venus als Pirineus, Jeanbernati

Timbal-Lagrave inverteixen la situació. No sols posen fi a una llarga sèrie de recòpies de dades, sinó que fins i tot classifiquen *Cypripedium calceolus* entre les «espècies excloses dels Pirineus». Aquesta és la nova tendència que s'imposa en les publicacions. Després d'un segle d'existència bibliogràfica, la sabateta de Venus passa cent anys sota sospita. El 1901, Bubani dubta que es tracte d'una planta autòctona. El 1919, el pare Coste assegura que no n'ha vistes mai, de sabatetes als Pirineus. El 1931 Durafour estudia la distribució de *Cypripedium* en les muntanyes franceses i escriu que «no sembla existir als Pirineus».

A Espanya, a la cara sud dels Pirineus, la història és molt semblant. El 1983 –exactament dos segles després dels escrits de Pourret– Lazare, Miralles i Villar donen la sorpresa i refereixen el descobriment de dues noves localitzacions: una a Catalunya i una altra a Aragó.

Pel costat francès, al juny de 1990, una fotografia de la flor apareix en el periòdic *L'indépendant* (Llenguadoc-Rosselló). Immediatament, gràcies a aquesta foto, un equip de botànics es va posar darrere de la pista. Van trobar dues poblacions en l'alta vall del Tec i van reunir testimonis d'una tercera en aquesta zona, però no la van trobar.

L'orquídia més gran de la nostra flora es troba sens dubte als Pirineus! Les dades actuals han revifat la investigació, i a tothom li agradaria trobar-la en el seu territori. Tossuderia científica? Glòria botànica? Gust per les coses rares? Passió per les orquídiades i per aquesta en particular? Raons patrimonials? N'hi ha moltes, de motivacions que impulsen els botànics professionals i aficionats a buscar la sabateta de Venus.

■ DIFERENTS PUNTS DE VISTA I EFECTES SECUNDARIS

De totes les localitzacions pirinenques, la de Sallent de Gállego, a Aragó, és potser la més notable per la seua extensió, per l'originalitat dels mètodes de conservació que s'apliquen, pel nombre de visitants que acull tots els anys i per tots els atractius que ofereix. L'interès per les sabatetes de Venus va més enllà del món de les orquídiades, la botànica i la conservació d'espècies rares i en perill d'extinció. Les sabatetes sens dubte s'han convertit en focus de múltiples interessos, siguen personals o col·lectius.

Una flor sota vigilància

Entre Sallent i Formigal, en un aparcament improvisat al llarg de la carretera, un o una vigilant us ix a l'encontre. Es tracta d'un membre del Col·lectiu Foratata, l'empresa d'educació ambiental encarregada pel Govern d'Aragó de controlar el lloc, censar els exemplars de sabateta i informar el públic. Al llarg del període de floració, la sabateta està sota la protecció d'un guarda.

Però no són policies de la flora, els guardes-educadors passen la major part del temps informant els visitants sobre l'ecologia en general i, en particular, sobre les amenaces que pesen sobre la sabateta: transformació del seu hàbitat, recol·lecció d'exemplars, trepig excessiu de la zona, etc. Totes les seues observacions s'envien al Departament de Medi Ambient del Govern d'Aragó. Paral·lelament diferents institucions duen a terme estudis científics per comprendre millor aquestes orquídiades en tots els seus aspectes. Coneixement, informació i sensibilització s'han convertit en les consignes del mètode de conservació implantat. L'any 2008 prop de 1.500 persones la van poder admirar!

L'emoció

La primera cosa que impressiona quan un s'uneix a un grup de visitants és l'emoció. No s'estalvien superlatius. Els críts tampoc. Alguns es concentren davant de la flor, altres no se'n saben avenir. A vegades s'escapa alguna llàgrima. Cal entendre que, per a moltes persones, la trobada amb la sabateta de Venus és la culminació d'una recerca, un cara a cara amb el «mite».

Per la seua banda, els guardes del parc són capaços d'explicar una infinitat d'anècdotes ben divertides o sorprenents, com ara un seguici nupcial que es va fotografiar amb gran pompa voltat d'orquídiades o el metge alternatiu que volia «energitzar» aigua en contacte amb les flors. Per descomptat, alguns es mostren indiferents o decebuts per exemplars que floreixen just a la vora de la carretera, però són una petita minoria.

El pelegrinatge

Des del 2001, gràcies al boca a boca, el nombre de visitants ha augmentat constantment. Al començament, els francesos constituïen més de la meitat. Es tractava d'un públic expert, membres d'associacions orquidòfiles o naturalistes que moltes vegades repeteixen el viatge cada any. «Han passat vint anys des que vaig venir ací per veure la sabateta de Venus per primera vegada –explica un visitant–. Vaig arribar ací abans que els guardes! Abans podíem endinsar-nos en el bosc, on creixen els exemplars més bells, però ara està prohibit. Per a mi és com un ritual. És realment un plaer tornar a veure aquestes orquídiades cada any. Em resulta relaxant. No vull que desapareguen. És una mena de conservacionisme. Per això enguany vinc amb els meus néts, perquè m'agradaria que açò continuara. Sí, és com una iniciació. És encara més que un ritu iniciàtic, és una tradició.»

«Transmissió» o «tradició» són paraules recurrents en el discurs dels visitants. La visita a la sabateta es converteix en una ruta obligada, una referència en el temps. Cada any, els aficionats tornen a l'estació, uns amb els seus fills, altres amb un parell d'amics... i així

«ELS ENTUSIASTES DE LA FOTOGRAFIA SÓN CAPAÇOS DE PASSAR HORES ENFRONT D'UN EXEMPLAR D'ORQUÍDIA ESPERANT FINS A OBTENIR LA IL·LUMINACIÓ IDEAL. UNA BELLA IMATGE DE 'CYPRIPEDIUM' PLANTEJA UN REPTE PERSONAL»

© Raphaële Garreta/CBNPMP

Dues cares de la mateixa realitat. Les sabatetes de Venus s'han convertit, com no podia ser d'altra manera, en un objecte de desig per als fotògrafs de la natura. Però no es tracta només de captar la realitat, una planta situada al costat d'una carretera pot semblar una flor silvestre inaccessible si es pren des de l'angle adequat.

moltes persones són cridades a formar part del reduït cercle de seguidors de la sabateta de Venus. És com si necessitaren constatar per ells mateixos la supervivència de la població d'orquídies, com si no existiren per elles mateixes, sinó en el record que aquests incondicionals s'emporten de la flor. La sabateta realment pren l'aspecte d'una aparició que només l'experiència personal pot testificar. Per a aquest públic, l'orquídia ocupa un lloc especial. Col·leccionistes abnegats, ací poden contemplar «la més gran i més bella de totes les nostres orquídies». Sembla, doncs, que col·leccionen estades a Sallent de Gállego, tenint en compte que no poden col·leccionar les sabatetes mateixes.

Instantànies

El punt de vista estètic està molt present en tot el que afecta la sabateta, però el fet de veure-la, de ser testimonis privilegiats de la seua existència, de fotografiar-la, revesteix l'aparença d'una necessitat. La fotografia ha substituït la recol·lecció i representa una nova forma d'apropiació de la naturalesa. A més, cal apropiari-se del moment excepcional de la trobada amb la flor i fotografiar-s'hi, captar un moment excepcional al mateix temps que una relació íntima. Càmeres digitals o d'un sol ús, telèfons mòbils, tots els mitjans són bons per a prendre una, deu, quinze imatges de la sabateta.

Els entusiastes de la fotografia són capaços de passar hores davant d'un exemplar d'orquídia esperant fins a obtenir la il·luminació ideal. Una bella imatge de *Cypripedium* planteja un repte personal: cal saber jugar amb el contrast de colors de la flor, amb les ombres i les llums del medi en què creix. No obstant això, no es tracta en absolut de captar la realitat: perpetuant el mite d'una flor silvestre i inaccessible els fotògrafs busquen una foto idíl·lica de la sabateta amb els pics nevats al fons. Però per capturar d'una forma tan parcial la realitat cal donar l'esquena a la carretera, als cotxes que passen ben prop així com als edificis de l'estació d'esquí de Formigal que bloquegen l'horitzó.

Una flor políticament correcta que atrau els turistes?

L'estació de Formigal és justament un dels motors de l'economia local i el seu desenvolupament ha provocat canvis radicals en el medi natural. D'una banda es construeix un complex turístic, d'una altra es redacta un pla per salvaguardar una planta en perill d'extinció i es finança la protecció que necessita. Entre l'economia i el medi ambient, els ecologistes es mostren escèptics. No obstant això, per a la majoria dels visitants, les mesures adoptades pel Govern d'Aragó per protegir la flor són exemplars. Els propietaris dels terrenys i les autoritats locals són més cauts: la presència d'una espècie protegi-

da en les seues terres pot dificultar la venda de parcel·les. No obstant això, també guanya terreny la idea que la sabateta pot convertir-se en una atracció turística.

A pocs quilòmetres d'allí, els botiguers venen postals de la flor. I és que, en la mesura de les seues possibilitats, la sabateta de Venus té la seua clientela: els grups de senderistes i les associacions naturalistes inclouen en les seues rutes una parada per veure la flor. D'altra banda, el públic ha crescut, ja no és només francoespanyol, sinó europeu, i inclou també les famílies de vacances, gent de pas i que han sentit parlar de la sabateta i dels seus guardes per Internet, en els periòdics o en la televisió. De fet, la cobertura que els mitjans fan d'aquesta orquídia es renova cada any, i els periodistes l'han convertida en un dels temes de l'estiu aragonès.

La flor de Sallent

Tantes mesures de protecció, la presència de guardes al lloc, l'afluència de turistes, les activitats de sensibilització en les escoles, els reportatges en els mitjans de comunicació... no han deixat indiferents els residents de la vall, que estan començant a interessar-se per aquesta sabateta que atrau tants admiradors. Desconfiats d'entrada, encuriósits després, ja l'han feta seua i s'hi refereixen com la seua flor. Cada un a la seua manera, no la perden de vista i a poc a poc va ocupant un lloc en la vida del poble. Realment s'ha convertit en un element remarcable i compartit del patrimoni natural de la vall de Tena, fins al punt que va esdevenint un dels seus emblemes.

En la part francesa, se n'han quedat un poc al marge... Botànics professionals i aficionats es consolen amb l'argument que coneixen aquesta localització des que es

«LA SABATETA DE VENUS HA ADQUIRIT UN PAPER POLÍTIC I S'HA CONVERTIT EN UNA ATRACCIÓ TURÍSTICA, I PER TANT ECONÒMICA, MENTRE HA ANAT ESDEVENINT UN SENYAL D'IDENTITAT»

va descobrir i que, després de tant de temps, a Sallent es troben quasi com a sa casa. Tornant-hi cada any renoven aquesta apropiació idealitzada de l'espècie. I a més, al costat nord de la serralada es continua buscant aquesta inquietant orquídia...

L'entusiasme que suscita la sabateta de Venus va més enllà del

món de la botànica. Focalitza moltes metes i interessos personals i col·lectius. És objecte de mesures ecològiques originals que combinen conservació i sensibilització. Les ciències naturals l'estudien, mentre que l'etnobotànica investiga la fascinació que genera. Subjecte mediàtic, ha adquirit un paper polític i s'ha convertit en una atracció turística, i per tant econòmica, mentre ha anat transformant-se en un senyal d'identitat. Alguns misteris, una «aparició», una flor, guardes, admiradors, un pelegrinatge... un mite modern que potser té unes arrels més fondes d'allò que es podria pensar. ☺

BIBLIOGRAFIA

- BUBANI, P., 1902. *Flora pyrenaea per ordines naturales gradatim digesta*. Volum 4. Ulricus Hoelpius. Milà.
- DE SAINT-AMANS, J. F. B., 1789. *Fragment d'un voyage sentimental et pittoresque dans les Pyrénées. [Suivi de:] Le bouquet des Pyrénées ou Catalogue des plantes observées dans ces montagnes pendant le mois de juillet et d'août 1788*. Devilly. Metz.
- JEANBERNAT, E. i E. TIMBAL-LAGRAVE, 1879. *Le massif du Laurenti (Pyrénées françaises). Géographie, Géologie, Botanique*. Asselin. París.
- JUANCHICH, M. et al., 1991. «*Cypripedium calceolus* L. (Orchidaceae) dans la partie orientale des Pyrénées françaises». *Le Monde des Plantes*, 442: 19-20.
- LAZARE, J. J. et al., 1987. «*Cypripedium calceolus* (Orchidaceae) en el Pirineo». *Anales del Jardín Botánico de Madrid*, 43(2): 375-382.
- RAMOND DE CARBONNIÈRES, L., 1931. *Carnets pyrénéens (1792-1795). Premier carnet. Tome 1*. Editions de l'échauguette. Château Fort de Lourdes.

Raphaële Garreta. Directora de projectes etnològics en el Conservatori Botànic Nacional dels Pirineus i del Migdia-Pirineus. Membre associat del LISST-Centre d'Antropologia Social (Tolosa de Llenguadoc).

interglobe.es

editing and translation services

www.interglobe.es   info@interglobe.es